

14. Лендьял М. Нові інституційні механізми регіонального розвитку в Європі [Електронний ресурс] / М. Лендьял. – Режим доступу : <http://194.44.230.3>.

15. Методологічні основи моніторингу діяльності місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування / упоряд. А. В. Дуда, О. М. Кошель. – К. : Лікей, 2005. – 208 с.

16. Новітні тенденції розвитку демократичного врядування: світовий та український досвід : матеріали наук.-практ. конф. за міжн. уч., Київ, 30 травня 2008 р. : у 3 т. / [за заг. ред. О. Ю. Оболенського, С. В. Сьоміна]. – К. : НАДУ, 2008. – Т. 3. – 192 с.

17. Посібник з моніторингу та оцінювання програм регіонального розвитку / [Б. Винницький, М. Лендьял, Ю. Ратейчак, І. Санжаровський] ; за ред. І. Санжаровського, Ю. Полянського. – К. : К.І.С., 2007. – 79 с.

18. Рубцов В. П. Індикатори та моніторинг у муніципальному управлінні : наук.-практ. посіб. / В. П. Рубцов. – К. : Гнозис, 2002. – 148 с.

19. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища шк., 2000. – 224 с.

20. Сухінін Д. В. Моніторинг та оцінювання в діяльності органів місцевого самоврядування як предмет наукового аналізу [Електронний ресурс] / Д. В. Сухінін // Публічне адміністрування : теорія і практика : електр. зб. наук. пр. – Дніпропетр., 2012. – № 2 (8). – 13 с. – Режим доступу : <http://www.drdu.dp.ua>.

*Надійшла до редколегії 28.07.2014 р.*

УДК 332.146.2

*С. В. КОРНІЄВСЬКИЙ*

## **УПРАВЛІНСЬКА ПІДСИСТЕМА ЯК ПРОВІДНА В РЕГІОНАЛЬНОМУ СИСТЕМНОМУ УТВОРЕННІ**

*Визначено забезпечення соціального порядку і життєдіяльності регіональної спільноти шляхом додержання принципів сталого соціально-економічного розвитку як системоутворюючу функцію в регіональному системному утворенні. Доведено, що саме управлінська підсистема є провідною. Обґрунтовано доцільність формування та реалізації політики комплексного розвитку регіону на основі системного підходу сумісності та синергетичності цілей державної регіональної політики та цілей, які виробляються управлінською підсистемою в регіональному системному утворенні.*

**Ключові слова:** системний підхід, керуюча підсистема, компоненти, системоутворюючі фактори, регіональне системне утворення.

*The issues of finding the factors that form the system are considered. Proved that the management subsystem is leading. It should be pointed out that the formulation and implementation policy of integrated development of the region based on a systematic approach and compatibility of the state regional policy goals and objectives, which are made in the management subsystem of the regional systems formation.*

**Key words:** system approach, the control subsystem, components, systems forming factors, the regional systems formation.

Складність і різноманіття сучасних проблем соціально-економічного розвитку України та її регіонів зумовлюють підвищений науковий інтерес до вибору засобів, методів і механізмів їх пізнання і подолання. Усе більше дослідників приходять до висновку щодо методологічної конструктивності інтеграції наукових досягнень у різних галузях знань і залучення новаторських результатів соціально-економічних досліджень. Розвиток регіонів сьогодні протікає в тісному взаємозв'язку “природа – людина – суспільство”, що робить об'єктивним залучення досягнень економічної теорії, соціології, екології та інших наук. Регіон при цьому розглядається як відкрита самоорганізована система, що еволюціонує. Системністю регіонального утворення зумовлена методологічна основа його аналізу, в рамках якої інтегруються системно-синергетичні та природничі підходи, що дозволяють моделювати механізми самоорганізації, організації і трансформації складних систем. Найбільшого поширення серед методів, що мають властивість міждисциплінарності, отримав системний метод. Але використання зазначеного методу в дослідженнях регіональних систем, їх підсистем і компонентів сьогодні ще не набуло необхідного поширення для вирішення завдання формування комплексної політики регіонального розвитку.

Значний вклад у розвиток теорії систем внесли такі відомі вчені, як В. Афанасьєв, І. Блауберг [1], В. Глушков, В. Кузьмін, М. Месарович [7], І. Новік, Л. Петрушенко, В. Садовський [10], М. Сетров, В. Спіцнадель, В. Тяхтін, А. Уємов, Е. Юдін [1]. Системний підхід в управлінні досліджували А. Гальчинський [2], В. Добкін [3], І. Дудник [4], О. Єрохіна [5], А. Коріков [6], О. Матрякова [8], П. Хомяков [11], Ю. Черняк [12] та інші. Ученими обґрунтовано необхідність системного підходу до досліджень процесів економічного розвитку, але зазначений підхід до аналізу комплексного регіонального розвитку використовується недостатньо, і тому дослідження в даному напрямку є необхідними.

Метою статті є визначення системоутворюючих факторів і провідної підсистеми в регіональному системному утворенні, обґрунтування доцільності формування та реалізації політики комплексного розвитку регіону на основі системного підходу сумісності та синергетичності цілей державної регіональної політики та цілей, які виробляються управлінською підсистемою в регіональному системному утворенні.

Методологічне значення системного підходу для цілей дослідження соціально-економічних явищ складно переоцінити, оскільки він передбачає розгляд природних і соціальних процесів у взаємодії та взаємовпливі, що відтворюють цілісність регіональної системи. За декомпозицією системи на підсистеми та елементи, дослідженням їх сукупностей і динаміки на всіх рівнях, слідує інтеграція зроблених висновків для отримання інформації про стан об'єкта в цілому. Системні дослідження мають на меті виявлення механізму “життя”, тобто функціонування і розвитку об'єкта в його внутрішніх і зовнішніх (що стосуються його взаємин із середовищем) характеристиках. А умови вироблення такого нового підходу до об'єкта такі, що методологічний аналіз виступає вже не просто як (найчастіше неусвідомлюваний) додаток до конкретних досліджень, а як перша і необхідна умова самого дослідження складного об'єкта, умова, без якої неможливий синтез знань про цей об'єкт і, отже, неможливе його відтворення в цілісній теоретичній моделі [1, с. 169].

Як зазначає А. Гальчинський, методологія складних систем і є саме тією основою, яка дозволяє предметніше осмислити проблему міждисциплінарних зв'язків економічної теорії з іншими суспільними та природничими науками, зокрема проблему наукового синтезу, яка набуває значення в сучасному науковому процесі [2].

Для того щоб зрозуміти, що є регіон як система, як визначаються її підсистеми та елементи, які етапи і під впливом яких чинників вона проходить у своїй еволюції, необхідно звернутися до понятійного апарату теорії систем.

Досить фундаментальний аналіз визначень категорії “система” був зроблений В. Садовським. Учений наводить біля сорока підходів до визначення зазначеної категорії [10, с. 92–99]. Ці підходи можна розділити на декілька груп.

Першу групу складають визначення системи як обраної дослідником будь-якої сукупності змінних, властивостей або сутностей.

Другу групу складають визначення системи, що пов'язують її з цілеспрямованою активністю.

Третя група базується на розумінні системи як безлічі елементів, пов'язаних між собою.

Четверту групу складають найбільш загальні визначення системи як комплексу елементів, що знаходяться у взаємодії.

А. Коріков і О. Сафьянова виділяють два аспекти у визначенні системи. Дескриптивне (описове) визначення, на їх думку, повинно відповідати на питання про те, як відрізнити системний об'єкт від несистемного, а конструктивне має допомогти досліднику у відповіді на питання про те, як будувати систему шляхом виділення її з середовища [6, с. 7].

Заслугує на увагу і п'ята група визначень системи (фактично дескриптивних) – через вказівку ознак, які повинен мати об'єкт, щоб його можна було віднести до категорії “система”. До цих ознак відносяться: цілісність; наявність двох і більше типів зв'язків (просторовий, функціональний, генетичний тощо);

структура (організація); наявність рівнів та ієрархії рівнів, а також управління, цілі та доцільності характеру, процеси самоорганізації, функціонування та розвитку.

На думку О. Єрохіної, найбільш виправданим підходом, що відповідає вимогам, які пред'являються дескриптивним визначенням до поняття "система", є введення його через поняття сукупності, взаємозв'язку і цілого. Відповідно до цього автор дає таке дескриптивне визначення поняття "система". Системою є сукупність об'єктів і процесів, званих компонентами, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, які утворюють єдине ціле, що володіє властивостями, не властивими складовим його компонентам, узятим окремо.

Дескриптивний підхід до визначення системи вимагає також опису основних властивостей, притаманних системним об'єктам, незалежно від їх типу. В якості загальносистемних властивостей можуть виступати тільки цілісність, ієрархічність та інтегративність. Цілісність – це загальносистемна властивість, яка полягає в тому, що зміна будь-якого компонента системи впливає на всі інші її компоненти і призводить до зміни системи в цілому, і навпаки, будь-яка зміна системи відгукується на всіх компонентах системи; вона означає також перетворення компонентів, що входять у систему, відповідно її природі. Ієрархічність системи полягає в тому, що вона може бути розглянута як елемент системи вищого порядку, а кожен її елемент, у свою чергу, є системою. І нарешті, інтегративність являє собою володіння системою властивостями, які відсутні в її елементах (вірно і зворотнє – елементи володіють властивостями, що не властиві системі). Інші властивості, які приписуються системам, або характеризують тільки певний їх тип (наприклад, наявність зв'язків з середовищем притаманне виключно відкритим системам), або є властивостями опису систем (наприклад, структурність як можливість опису системи через встановлення її структури, а також множинність або складність опису), або взагалі не можуть вважатися властивостями систем [5, с. 12–13].

О. Єрохіна запропонувала загальну схему якісного системного дослідження, що складається з таких етапів:

1. Установлення якісної визначеності системи – загальносистемних та індивідуальних властивостей.
2. Визначення типу системи та особливостей її поведінки.
3. Виявлення головного системо утворюючого фактора – функції (функцій) системи.
4. Виділення вхідних елементів (ресурсів) системи.
5. Вивчення структури системи як єдності компонентів і зв'язків, яке включає в себе такі підетапи:
  - 1) декомпозиція системи – виділення всіх її рівнів, аж до елементарного;
  - 2) вивчення структури підсистем і особливостей елементів системи;
  - 3) дослідження функцій, які вони виконують у системі;
  - 4) розгляд процесора – великого системного блоку, що складається з підсистем (у їх взаємозв'язку і взаємозалежності).

6. Вичленовування, кількісний і якісний аналіз виходів системи (кінцевого продукту).

7. Дослідження мети системи та її впливу на процеси, що відбуваються в системі.

8. Вивчення входів, виходів, підсистем у функціональному аспекті.

9. Системний синтез: дослідження організації системи в єдності структурного та функціонального аспектів з оцінкою рівня організованості (якщо це можливо) і його впливу на систему.

10. Визначення специфічних системних критеріїв ефективності та оптимальності, виходячи із загальносистемних понять ефективності та оптимальності та їх рівня, а також ефективності та оптимальності підсистем в їх співвідношенні один з одним і системою в цілому [5, с. 26–27].

Згідно з наведеною методикою головним системоутворюючим фактором є функція системи. Існує декілька думок стосовно того, що являє собою функція – перероблення входів у виходи [3, с. 13], збереження системи та підтримка її структури і впорядкованості [4, с. 39], ототожнення функцій і функціонування системи [11, с. 23].

На нашу думку, найбільш близькою до істини є визначення функції, згідно з яким функція розглядається як сенс існування, призначення, необхідність системи [12, с. 40].

О. Єрохіна стверджує, що функція задається системі ззовні і показує, яку роль дана система виконує по відношенню до більш загальної системи, в яку вона включена складовою частиною поряд з іншими системами, які виступають для неї середовищем. Це положення має дуже важливі наслідки: імпульс до зміни, в тому числі і розвитку системи, може як генеруватися усередині системи, так і викликатися зовнішніми факторами. Якщо перше достатньо обґрунтовано ще в рамках матеріалістичної діалектики, то друге потребує логічного обґрунтування. По-перше, будь-яка зміна функції, що вироблена середовищем, викликає зміну механізму функціонування системи (за визначенням понять “функція” і “функціонування”), а це призводить до зміни структури системи і зв’язків, яке може відбуватися як у напрямі прогресу, так і в напрямку регресу. По-друге, з ускладненням функції в межах старої будови відбувається диференціація, яка в майбутньому може викликати відокремлення нової частини, тобто розвиток системи. Саме те, що функція визначає структуру, функціонування та розвиток системи, дає підставу говорити про неї як про головного системоутворюючого фактора [5, с. 16].

І. Дудник розглядає також в якості системоутворюючого фактора мету системи. Але зазначений підхід він використовує тільки до соціальних, штучно створених систем. У таких системах розвиток виявляється, наприклад, через збільшення надійності, поліпшення показників стійкості, перебудову системи в інтересах зменшення витрат ресурсів. Цілеспрямовано створюючи систему, суб’єкт має закласти в неї бажану концепцію розвитку подій в потрібному

напрямі. Тоді в процесі власної еволюції, раціонально витрачаючи наявні ресурси, система буде прагнути досягти поставленої мети. Тут власне йде мова про управління як певний примусовий вплив на систему, який покликаний скоригувати природний рух, що визначений вихідними умовами, енергетичним станом і процесами обміну системи із середовищем. Нагородою за таке “насильство” над системою буде досягнення мети. Визначення мети та вибір засобів її досягнення становлять сенс вивчення систем. Існування теорії систем виправдане можливістю на основі використання цієї теорії досягати бажаного стану системи [4, с. 26].

Принцип системного підходу при розробці механізму забезпечення стійкості розвитку такої складної соціальної системи, якою є регіональне системне утворення, дає можливість урахувати інтереси і характер розвитку основних внутрішніх елементів системи, до яких в агрегованому вигляді можна віднести соціальні процеси, соціальні суб’єкти і соціальні відносини.

У соціології існує кілька методів визначення принципів сталого функціонування суспільства. Один з таких методів – виділення в суспільстві важливих, значущих підсистем, що несуть самостійне функціональне навантаження, і встановлення між ними стабілізуючої залежності. У результаті “укрупнюється” ракурс дослідження, відбувається відволікання від дрібніших компонентів, що дозволяє звести аналіз стійкості і мінливості суспільства до проблеми залежності, взаємовпливу не безлічі елементів, а тільки кількох підсистем.

А. Ефендієв наводить приклад двох підходів до визначення провідної підсистеми у складних соціальних системах. Так, К. Маркс виділяв як базисну економічну підсистему, що складається, у свою чергу, з двох блоків: продуктивних сил і виробничих відносин, а також надбудовну підсистему – політичну. Потім французький соціолог Р. Арон, виділить провідною підсистемою політику [9, с. 513–514].

О. Матрякова наголошує, що для сталого розвитку соціальної системи необхідно розглядати механізм взаємодії політики та економіки як чинників, які впливають на соціум у синтезі, з тим ступенем превалювання, який необхідний у конкретній ситуації [8, с. 440].

Таким чином, компонентну структуру регіонального системного утворення можна представити у вигляді пов’язаних між собою управлінської, економічної, соціальної та екологічної підсистем. Виходячи з вищенаведеного, кожна з підсистем має власну функцію та мету. Для економічної підсистеми функцією є досягнення якнайвищого рівня добробуту мешканців регіону, а метою – забезпечення темпів щорічного економічного зростання протягом певного періоду. Для соціальної підсистеми функцією можна вважати створення умов для формування в регіоні безпечного соціального середовища для людей, метою – утвердження дійових механізмів соціального життєзабезпечення людини. Функцією екологічної підсистеми є формування екологічно безпечного

природного середовища для життя і здоров'я населення регіону, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних регіональних екосистем. Мета цієї підсистеми полягає в поліпшенні екологічної ситуації в регіоні та підвищення рівня екологічної безпеки, досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища. В якості функції управлінської підсистеми можна запропонувати постійне забезпечення існування регіонів в їх оптимальному стані розвитку. Мета підсистеми буде полягати в узгодженні цілей регіонального розвитку та ресурсів, необхідних для їх досягнення.

М. Месарович стверджує, що для успішної роботи багаторівневої системи суттєво, щоб цілі (завдання) її підсистем були узгоджені між собою. На думку автора, якщо має бути досягнута глобальна мета, то цього можна досягти тільки через дії нижчерозташованих вирішальних елементів. Завдання, які вирішуються на різних рівнях, повинні бути координовані щодо поставленого глобального завдання.

Глобальне завдання, як правило, лежить поза сферою діяльності багаторівневої системи, жоден з вирішальних елементів усередині ієрархії не наділений спеціальними повноваженнями вирішувати глобальне завдання і тим самим переслідувати спільну (глобальну) мету, хоча завдання визначено в термінах всього процесу.

Для сумісності розв'язуваних завдань, а тим самим і цілей багаторівневої системи, координація завдань, що вирішуються елементами та підсистемами, повинна бути відповідним чином пов'язана із глобальним завданням. Якщо виконується зазначена умова, то цілі та завдання, які виконуються системою, можна вважати сумісними [7, с. 121–123].

Отже, можна зазначити, що підсистема управління має властивості, що дозволяють їй агрегувати не тільки елементи підсистем регіонального системного утворення, а й зовнішнього середовища, стримувати негативні впливи, запускаючи механізми самоорганізації, і певною мірою задавати напрямок розвитку.

Наведене дозволяє зробити припущення, що системоутворюючою функцією регіонального системного утворення можна вважати забезпечення соціального порядку і життєдіяльності регіональної спільноти шляхом додержання принципів сталого соціально-економічного розвитку. Виходячи з цього, провідною підсистемою в регіональному системному утворенні є саме управлінська підсистема. Політику комплексного регіонального розвитку, що представляє собою інструменталізацію функцій управління, можна віднести як до ендогенного фактору регіонального системного утворення, так і до елемента середовища, що поєднує нормативно-правове поле формування і реалізації цієї політики та дії центральних органів виконавчої влади. У цьому середовищі регіональні системні утворення є підсистемами системи, якою є держава. Водночас, зважаючи на значимість держави для розвитку регіональних

системних утворень, слід урахувати і його здатність до дезінтеграції елементів зазначених систем. Це обумовлено виникненням протиріччя між цілями об'єкта управління (регіон) і цілями суб'єкта управління (держава), якщо державна регіональна політика є науково не обґрунтованою, “стихийною”, не забезпеченою інституційно та ресурсно. Блокування цих деструктивних властивостей мають бути забезпечені при дотриманні “постулату сумісності” [7, с. 121] цілей керованої, керуючої підсистем і системи в цілому. Саме управлінська підсистема в регіональному системному утворенні і покликана сприяти забезпеченню виконання цього завдання. Отже, формування та реалізація політики комплексного розвитку регіону має бути забезпечено на основі системного підходу сумісності та синергетичності цілей державної регіональної політики та цілей, які виробляються управлінською підсистемою у регіональному системному утворенні.

Література:

1. *Блауберг И. В.* Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 268 с.
2. *Гальчинський А. С.* Методологія складних систем / А. С. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 8. – С. 4–18.
3. *Добкин В. М.* Системный анализ в управлении / В. М. Добкин. – М. : Химия, 1984. – 224 с.
4. *Дудник І. М.* Вступ до загальної теорії систем : навч. посіб. / І. М. Дуднік. – К. : Кондор, 2009. – 206 с.
5. *Ерохина Е. А.* Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е. А. Ерохина. – Томск : Изд-во ТГУ, 1999. – 160 с.
6. *Кориков А. М.* Основы системного анализа и теории систем / А. М. Кориков, Е. Н. Сафьянова ; под ред. Ф. П. Тарасенко. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1989. – 208 с.
7. *Месарович М.* Теория иерархических многоуровневых систем / М. Месарович, Д. Мако, И. Такахара. – М. : МИР, 1973. – 344 с.
8. Механізми управління розвитком соціально – економічних систем : монографія / за заг. ред. О. В. Мартякової. – Донецьк : ДВНЗ ДонНГУ, 2010. – 688 с.
9. *Общая социология : учебное пособие* / под общ. ред. проф. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА – М, 2000. – 654 с.
10. *Садовский В. Н.* Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1973. – 278 с.
11. *Хомяков П. М.* Системный анализ : экспресс – курс лекций / П. М. Хомяков. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 216 с.
12. *Черняк Ю. И.* Системный анализ в управлении экономикой / Ю. И. Черняк. – М. : Экономика, 1975. – 191 с.